

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ХАТУНЦЕВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 378.041.011.3:005.963.1

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГОТОВНОСТІ ДО
САМОВДОСКОНАЛЕННЯ
У ПРОЦЕСІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Запоріжжя – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Бердянському державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
ГРИНЬОВА Валентина Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри початкової, дошкільної
та професійної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ПРИМА Раїса Миколаївна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки
Міністерство освіти і науки України,
професор, завідувач кафедри теорії
і методики природничо-математичних
дисциплін початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
СТРЕЛЬНИКОВ Віктор Юрійович,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки
і торгівлі» (м. Полтава), Укоопспілка,
Міністерство освіти і науки України,
завідувач кафедри педагогіки
та суспільних наук;

доктор педагогічних наук, доцент
СУЩЕНКО Лариса Олександрівна,
Запорізький національний університет,
професор кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться «29» листопада 2018 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.04 у Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розіслано «27» жовтня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Облес

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наприкінці 10-х рр. ХХІ ст. українська система освіти швидко змінює звичні стандарти своєї життєдіяльності, поступово наближаючись до нових за формою та змістом ціннісних орієнтирів у своїй діяльності, сутність яких у створенні необхідних і достатніх умов для найбільш повного втілення природи кожної людини в об'єктивній дійсності. При цьому таке втілення від абстрактних, а іноді й доволі утопічних декларацій, нарешті, перейшло до конкретних дій, що корегують щоденні правила співпраці між учасниками педагогічних та управлінських процесів, спираючись у нормативно-правовому аспекті на Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2016 р.) тощо.

Контент-аналіз цих документів дає змогу впевнитися в суттєвій корекції світоглядних засад освітньої галузі, змістовою основою яких є об'єктивація інтелектуального й творчого потенціалу вчительства шляхом поступової відмови від наскрізь зарегламентованих, формальних та неформальних детермінант педагогічної роботи на користь більш вільного вибору форм і методів навчання, виховання та розвитку, з опорою на їх перманентне самовдосконалення й самоактуалізацію.

Водночас відродження екзистенційно більш повноцінної версії педагогічної діяльності, що ґрунтується на здатності вчителя до самоорганізації, професійної рефлексії, самокритичності, творчості у вирішенні професійних проблем, ставить перед педагогічною наукою проблему формування в них готовності до самовдосконалення протягом життя.

На шляху розв'язання окресленої проблеми вже багато зроблено, зокрема накопичено достатній досвід і методологічний базис для формування педагогічної майстерності вчителя в ЗВО (І. Зязюн, В. Семиченко, Н. Тарасенко та ін.); професійно-педагогічної компетентності й культури (Н. Волкова, І. Глазкова, В. Гриньова, О. Гура, О. Дубасенюк, К. Дурай-Новакова, Л. Коваль, А. Крамаренко, Ю. Кулюткін, В. Семиченко, Т. Сущенко, А. Троцько, І. Шапошнікова та ін.). Зазначені автори приділили велику увагу проблемам професійного самовдосконалення майбутнього вчителя, намітивши головні перспективи та детермінанти оптимізації цього процесу.

Більш поглиблено феномен самовдосконалення досліджували в психологічній науці, переважно в школах гуманістичного напрямку (Г. Балл, І. Бех, І. Кон, Г. Костюк, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс), а серед педагогів варто згадати таких авторів, як: О. Ігнатюк, Н. Лосєва, А. Макаренко, Р. Пріма, В. Стрельников, В. Сухомлинський, А. Сущенко, Л. Сущенко, Т. Сущенко, К. Ушинський, Г. Цветкова та ін. Учені наголошують на обов'язковості дотримання положень гуманістичної освітньої парадигми у вихованні нового покоління креативних, всебічно та гармонійно розвинених педагогів.

При цьому чимало дослідників акцентують на необхідності фасилітації індивідуальних особливостей майбутніх фахівців, пошуку та використання перспективних якостей їхньої природи (Т. Ліпс, С. Масич, О. Пехота, І. Унт, С. Хол, В. Штерн, І. Якиманська та ін.).

Разом із цим, аналіз праць засвідчує, що на сьогодні не поставлено крапки у вивченні окресленої проблематики, перспективи її розв'язання вбачають переважно в можливості обережної індивідуальної підтримки студентів педагогічних спеціальностей, особливо в зоні їх автономної поведінки. При цьому суттєві бар'єри для актуалізації та втілення зазначених перспектив – у площині організації професійної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти (ЗВО), яка сповнена численними емпіричними та теоретичним суперечностями, зокрема між:

- усвідомленням майбутніми вчителями ролі професійного самовдосконалення як важливого складника професійного становлення та недостатньою спрямованістю професійної підготовки в цьому напрямі;

- домінуванням традиційних підходів до навчання та необхідністю використання інтегрованих технологій формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки;

- поширенням автоматизованих версій оцінювання навчальної праці студентів та бажанням розвитку всієї палітри характеристик, що формують майстерність учителя й збагачують його природу;

- частковою розробленістю теоретичних положень професійного самовдосконалення особистості та недостатнім методологічним і науково-теоретичним обґрунтуванням сутності професійного самовдосконалення особистості майбутнього вчителя;

- необхідністю формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки й відсутністю теоретичного обґрунтування науково-методичної системи з окресленої проблеми та її експериментальної перевірки.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, недостатній рівень її теоретичної та практичної розробленості, необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертації: *«Теоретичні і методичні засади формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Бердянського державного педагогічного університету «Підготовка майбутніх фахівців у ракурсі інноваційних тенденцій розвитку сучасної професійної освіти» (протокол № 10 від 04.05.2012), виконавцем якої є здобувач.

Тему дослідження затверджено вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 4 від 03.12.2013) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 17.12.2013).

Мета й завдання дослідження. Мета дослідження полягає в розробці ефективної науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

1) проаналізувати стан розробленості проблеми формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки у філософських і психолого-педагогічних дослідженнях;

2) визначити теоретичні та методичні засади формування готовності у майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, уточнити категоріальний апарат, сутність і структуру ключових понять та понятійних конструктів дослідження;

3) визначити критерії, показники та рівні сформованості готовності у майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки;

4) теоретично обґрунтувати концепцію та науково-методичну систему формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки;

5) експериментально перевірити ефективність розробленої науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – науково-методична система формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Провідною ідеєю дослідження є розуміння індивідуалізації професійної підготовки майбутнього вчителя як спеціалізованої особистісно та професійно зорієнтованої персоналізації академічних і неформальних аспектів їхньої освіти, й якій під керівництвом досвідчених фасилітаторів та модераторів відбувається перманентний пошук завжди унікального стилю майбутньої педагогічної взаємодії, експериментальна робота із засвоєння й апробації різних фахових ролей з метою створення базових патернів для подальшого самовдосконалення протягом життя.

Концепція дослідження ґрунтується на методологічному, теоретичному, практичному, методичному й технологічному концептах, що виконують роль регуляторів формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, створюють завершене уявлення про її структуру, зміст та науково-методичне забезпечення, сприяють реалізації провідної ідеї дослідження.

Методологічний концепт відображає стрижневі ідеї учіння про самовдосконалення майбутніх учителів у процесі індивідуалізації професійної підготовки; враховує теоретичні та методичні засади, сутність, закономірності, авторське розуміння досліджуваного феномену й тенденції його розвитку через експліковані принципи (загальнодидактичні; специфічні: взаємодії суб'єктів навчального процесу; особистісної значущості самовдосконалення; рефлексії; взаємозалежності саморозвитку та подолання бар'єрів самоосвіти й самовиховання). Методологічний концепт передбачає взаємодію та взаємозв'язок

наукових підходів до вивчення проблеми формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, зокрема: компетентнісного, індивідуалізуючого, антропологічного, акмеологічного, особистісно-діяльнісного, системного, синергетичного, ресурсного.

Теоретичний концепт передбачає виявлення основних тенденцій розвитку сучасної професійної педагогічної освіти; визначення ключових понять і понятійних конструктів дослідження, без яких неможливе розуміння сутності досліджуваної проблеми, зокрема праці, присвячені професійній підготовці майбутніх учителів (О. Абдулліна, Є. Барбіна, А. Бойко, Н. Волкова, В. Гриньова, О. Дубасенюк, М. Князян, Г. Локарева, І. Ляхова, Р. Пріма та ін.); формуванню готовності майбутнього вчителя, значущих якостей його особистості (М. Васильєва, Н. Волкова, В. Гриньова, О. Гура, Л. Карпова, Н. Кузьміна, В. Лозова, А. Мудрик, В. Семиченко, В. Сластьонін, Т. Сущенко та ін.); професійному самовдосконаленню (А. Громцева, С. Даньшева, О. Ігнатюк, О. Набока, В. Стрельников, Л. Сущенко, Г. Цветкова та ін.); організації навчального процесу у вищій школі (О. Абдулліна, А. Алексюк, С. Амеліна, В. Краєвський, І. Лернер, В. Лозова, І. Облес, П. Підкасистий та ін.); індивідуалізації професійної підготовки (І. Дубровіна, Л. Кірсанов, К. Леонгард, Т. Ліпс, О. Пехота, Т. Решетова, І. Унт, Н. Фролова, С. Хол, В. Штерн та ін.); теорії діяльнісного підходу до процесу засвоєння знань та розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.); педагогічним технологіям (В. Беспалько, В. Євдокимов, М. Кларін, І. Прокопенко, С. Сисоєва, І. Якиманська та ін.); шляхам ефективного професійного становлення майбутнього вчителя в умовах ЗВО (І. Булах, С. Гончаренко, В. Гриньова, Т. Сущенко); особистісному розвитку майбутнього фахівця (В. Андрєєв, Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, О. Сухомлинська та ін.); бар'єрам педагогічного процесу (Т. Вербицька, Н. Волкова, І. Глазкова, Л. Поварніцина, О. Худобіна, І. Шувалова, Л. Ярославська та ін.).

Теоретичний концепт дослідження конкретизує його вихідні ідеї:

- професійна підготовка майбутніх учителів у сучасному педагогічному ЗВО має забезпечувати їхню готовність до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки;

- науково-методичну систему формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки потрібно розглядати як єдність цільової, концептуально-стратегічної, організаційно-проектувальної, процесуально-технологічної та контрольної-оцінної підсистем. Цільову підсистему спрямовано на обґрунтування й актуалізацію впровадження науково-методичної системи та визначення мети дослідження. Концептуально-стратегічну підсистему доцільно вивчати з позицій наукових підходів (компетентнісного, індивідуалізуючого, антропологічного, акмеологічного, особистісно-діяльнісного, системного, синергетичного, ресурсного), загальнодидактичних принципів, на підставі яких визначено зміст професійної підготовки майбутніх учителів та специфічних принципів навчання, зумовлених особливостями формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в

процесі індивідуалізації професійної підготовки. Стрижнем організаційно-проектувальної підсистеми є компоненти готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-рефлексійний. Процесуально-технологічна підсистема розкриває зміст технології формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, її програмно-змістове й навчально-методичне забезпечення, умови ефективного функціонування системи. Контрольно-оцінна підсистема забезпечується критеріально-рівневим інструментарієм: критеріями (мотиваційний, змістовий, процесуальний, особистісно-оцінний), показниками та рівнями (високий, середній, низький) сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, відображає динаміку сформованості цієї готовності.

Практичний концепт передбачає апробацію розробленої авторської науково-методичної системи формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки у ЗВО й перевірку її ефективності.

Методичний концепт полягає в розкритті сутності науково-методичного забезпечення формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки й відборі методів і форм, які спрямовані на забезпечення цього процесу.

Технологічний концепт передбачає розроблення науково-методичного забезпечення (технологічного, діагностико-моніторингового, навчально-методичного) процесу формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки як науково-методичної системи.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що рівень готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки можна значно підвищити за умови реалізації в процесі професійної підготовки авторської теоретично обґрунтованої науково-методичної системи, що інтегрує в собі ідеї компетентнісного, індивідуалізуючого, антропологічного, акмеологічного, особистісно-діяльнісного, системного, синергетичного, ресурсного підходів.

Загальна гіпотеза конкретизована в *часткових припущеннях*, відповідно до яких науково-методична система формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення забезпечує такі результати та процесуальні характеристики індивідуалізації їхньої професійної підготовки:

- перманентну самореалізацію суб'єктів педагогічного процесу шляхом розкриття особистісного потенціалу майбутнього вчителя;

- запобігання й подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання через створення індивідуалізованого освітнього середовища студентів з урахуванням їх психофізіологічних і ментальних особливостей у процесі аудиторної й позааудиторної діяльності пошуково-творчого характеру;

– домінування суб'єктної позиції студентів педагогічних спеціальностей засобами педагогіки співробітництва, що гарантує цілісність та неперервність процесу самовдосконалення, розуміння його сутності, обов'язковості набуття практичного досвіду, актуалізації особистих цінностей та мотивів, засвоєння сукупності знань, професійних умінь і навичок, розвиток професійно-особистісних якостей;

– наявність тривалого та інтенсивного професійного спілкування викладачів зі студентами в межах консультативної та кураторської підтримки, що визначає цілісний вплив на особистість майбутнього фахівця, його емоційно-ціннісну, когнітивно-світоглядну й діяльнісно-вольову сфери, стимулює процеси його саморозвитку та самоорганізації;

– ознайомлення з найбільш ефективними версіями професійної освіти майбутніх учителів, включаючи міні-стажування та включені віртуальні й реальні спостереження, що стануть детонаторами розвитку процесів самовдосконалення, зокрема: самоспостереження, самопізнання, самовизначення, самоактуалізації, самоорганізації;

– культивування установок на необхідність перманентних субмаксимальних зусиль і побудову індивідуальних професійних траєкторій як базису процесів самоосвіти, самовиховання та саморозвитку.

Для вирішення поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези використано комплекс сучасних загальнонаукових **методів дослідження**, адекватних природі феномену, який вивчається:

– *теоретичних* (аналіз, синтез і систематизація психолого-педагогічної, філософської, соціологічної літератури, наукових праць з фізіології людини, навчально-методичних, словникових та нормативних видань для з'ясування ступеня опанування проблеми, розробки понятійного апарату, вибору перспективних концепцій, що становлять теоретико-методологічний і методичний базис розробки авторської науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки; моделювання педагогічного процесу з метою схематизації та цілісного представлення авторського задуму професійної підготовки майбутніх учителів;

– *емпіричних*: опитування, бесіди, зовнішнє та включене спостереження за навчальною та позанавчальною діяльністю студентів педагогічних спеціальностей для з'ясування окремих характеристик підготовки майбутніх учителів в аспекті процесу самовдосконалення; педагогічний експеримент для підтвердження ефективності розробленої науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки; анкетування діючих та майбутніх учителів різних спеціальностей з метою експлікації найбільш важливих показників готовності до професійного самовдосконалення,

– *математичної статистики* (графічне представлення даних експериментального дослідження у вигляді діаграм та їх аналіз; критерій Пірсона для перевірки гіпотези про відсутність відмінностей між двома емпіричними розподілами)

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано теоретичні й методичні засади формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, результативною основою яких є авторська науково-методична система, що включає цільову, концептуально-стратегічну, організаційно-проектувальну, процесуально-технологічну та контрольну-оцінну підсистеми;

– *вперше* розроблено модифіковану версію навчальної, практичної, науково-дослідної, самоосвітньої діяльності майбутніх учителів у педагогічному ЗВО, яка ґрунтується на визначених наукових підходах (компетентнісному, індивідуалізуючому, антропологічному, акмеологічному, особистісно-діяльнісному, системному, синергетичному, ресурсному) й обставинах, що детермінують якісну індивідуалізацію професійної підготовки, зокрема: перманентну самореалізацію суб'єктів педагогічного процесу, запобігання та подолання бар'єрів самоосвіти й самовиховання, домінування суб'єктної позиції, наявність тривалого та інтенсивного професійного спілкування викладачів зі студентами в межах консультативної й кураторської підтримки, ознайомлення з найбільш ефективними версіями професійної освіти майбутніх учителів, культивування установок на необхідність перманентних субмаксимальних зусиль та побудова індивідуальних професійних траєкторій;

– *удосконалено* діагностичний інструментарій, компоненти, критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки;

– *уточнено та конкретизовано*: суть понять «самовдосконалення», «професійне самовдосконалення», «педагогічна тренуваність», «індивідуалізація професійної підготовки» та таких понятійних конструктів, як «індивідуалізоване освітнє середовище», «готовність майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки»; зміст структурних компонентів готовності (мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційно-діяльнісного, особистісно-рефлексійного), критерії (мотиваційний, змістовий, процесуальний, особистісно-оцінний), показники, а також діагностичний апарат для визначення рівнів сформованості готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки;

– *набули подальшого розвитку* методи фасилітації талановитих абітурієнтів та студентів педагогічних спеціальностей шляхом активного впровадження стандартів зарубіжної професійної підготовки, персоналізованого стажування тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та впроваджено в підготовку майбутнього вчителя:

– варіативну частину навчального плану підготовки студентів педагогічних спеціальностей, освітньо-професійну програму й освітньо-кваліфікаційну характеристику напрямів підготовки 6.010201 – Фізичне виховання, 6.010203 – Здоров'я людини, 6.020303 – Філологія, 6.010102 – Початкова освіта, 6.040102 – Біологія, 014.14 – Здоров'я людини, 014.05 – Біологія та здоров'я людини;

– модифіковані навчально-методичні комплекси дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Анатомія людини», «Вікова фізіологія та валеологія», «Фізіологія (ВНД та вікова)», «Анатомія та фізіологія дитини з основами генетики», «Основи анатомії та фізіології нервової системи», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення», «Фізіологія вищої нервової діяльності», «Психофізіологія»;

– монографії: «Формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки», «Соціально-економічні проблеми просторового розвитку» (у співавторстві);

– навчальні посібники: «Професійне самовдосконалення вчителя», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення», «Анатомія та фізіологія дитини з основами генетики»;

– авторський спецкурс «Професійне самовдосконалення вчителя».

Положення, висновки й рекомендації, розроблені на основі узагальнення дослідницьких матеріалів, упроваджено в процес професійної підготовки Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 52-08/1221 від 24.11.2017), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01-281 від 29.03.2017), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 245 н від 06.12.2017), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/2178 від 13.12.2017), Дніпровського національного університету імені О. Гончара (довідка № 88-904-94 від 07.12.17), Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (довідка № 1081 від 13.12.2017).

Матеріали дослідження можуть бути використані в професійній підготовці майбутніх учителів у ЗВО для оновлення змісту лекційних і практичних занять з дисциплін «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності», а також фахових дисциплін («Анатомія людини», «Фізіологія людини», «Основи анатомії та фізіології нервової системи», «Фізіологія вищої нервової діяльності», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення»); в організації педагогічної практики; у процесі написання курсових і магістерських робіт; у розробці навчальних програм; у створенні навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача в праці, написаної у співавторстві [2], полягає у підготовці третього підрозділу п'ятого розділу колективної монографії: «Соціально-економічні проблеми просторового розвитку».

Кандидатська дисертація на тему «Педагогічні умови адаптації викладача-початківця до професійно-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі» була захищена у вересні 2005 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження були оприлюднені на наукових конференціях різних рівнів:

– *міжнародних*: «Роль педагогіки та психології в сучасному світі» (м. Львів, 2011 р.); «Психологія і педагогіка: актуальні питання XXI століття» (м. Одеса, 2011 р.); «Непрерывное образование личности как феномен XXI века»

(м. Солікамськ, 2012 р.); «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (м. Умань, 2012 р.); «Наукові дослідження – теорія та експеримент 2012» (м. Полтава, 2012 р.); «Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel: the way to integration» (м. Аріель, 2012 р.); «Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики» (м. Львів, 2013 р.); «Проблеми та перспективи розвитку педагогіки та психології у сучасному суспільстві» (м. Київ, 2013 р.); «Scientific and Professional Conference Modern problems of education and science held in Budapest» (м. Будапешт, 2013 р.); «Педагогіка та психологія: актуальні питання взаємодії науки та практики» (м. Харків, 2013 р.); «Современные концепции научных исследований» (м. Москва, 2014 р.); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (м. Вінниця, 2014 р.); «Економіка, освіта та охорона здоров'я в сучасному світі» (м. Бердянськ, 2014 р.); «Здоров'я для всіх» (м. Пінськ, 2015 р.); «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» (м. Харків, 2016 р.); «Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я студентської молоді» (м. Бердянськ, 2017 р.);

– *всеукраїнських*: «V Корфівські педагогічні читання» (м. Бердянськ, 2011 р.); «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.); «Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я студентської молоді» (м. Бердянськ, 2013, 2015, 2017 рр.); «Науковий діалог “Схід-Захід”» (м. Бахчисарай, 2013 р.); «Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю» (м. Херсон, 2014 р.); «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, 2014 р.); «Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки та перепідготовки освітянських кадрів» (м. Київ, 2015 р.); «Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія» (м. Вінниця, 2016 р.); «Становлення і розвиток особистості людини як суб'єкта власного життя» (м. Рівне, 2016 р.); «Формування здоров'язбережувальних компетентностей сучасної молоді: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2017 р.); «Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика» (м. Житомир, 2017 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 57 наукових і навчально-методичних працях (з них 56 – одноосібні), з яких: 2 – монографії (1 у співавторстві); 20 – статті в наукових фахових виданнях України, 6 – статті в зарубіжних виданнях та у виданнях, які входять до наукометричних баз, 3 – навчально-методичні видання, 23 – матеріали конференцій, 3 – праці, що додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Зміст дисертації викладено на 561 сторінці, з них основний текст – 436 сторінок. Робота містить 16 таблиць, 7 рисунків. Список використаних джерел уключає 629 найменувань (зокрема 39 – іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; вказано наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено дані щодо апробації та публікацій.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади самовдосконалення майбутнього вчителя»* – подано самовдосконалення особистості як історико-філософський та психолого-педагогічний феномен; розкрито сутність поняття «самовдосконалення майбутнього вчителя».

У процесі дослідження з'ясовано, що складний міждисциплінарний феномен «самовдосконалення особистості» багатогранно осмислюють у руслі педагогічного, психологічного, філософського знання як основний шлях індивідуального та суспільного розвитку людини.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що видатні філософи тлумачать сенс життя людини в ідеалістичному, матеріалістичному та діалектичному розумінні як рух до вершин досконалості (Арістотель, Геракліт, Г. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах, М. Шелер та ін.). При цьому ідеалістичний підхід ґрунтується на визнанні самоцінності самовдосконалення особистості як суто внутрішньої активності, спрямованої на розвиток духовності, збагачення внутрішнього світу людини шляхом актуалізації її потенційних сил і можливостей. Водночас матеріалістичний підхід характеризує самовдосконалення як переважно зовнішню активність особи, спрямовану на досягнення суспільно заданого й соціально зумовленого ідеалу розумової, фізичної та моральної завершеності шляхом корекції власної діяльності й поведінки відповідно до норм і цінностей певного суспільства з метою самоутвердження в ньому та забезпечення існування.

Показано, що в діалектичному підході гармонізуються ідеалістичні й матеріалістичні погляди на природу цього феномену на засадах єдності протилежностей і пріоритетності гуманістичних цінностей, відповідно до чого самовдосконалення особистості тлумачать як активність, спрямовану як на збагачення внутрішнього світу, так і на вдосконалення зовнішніх проявів людини.

На основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що провідні психологи сутність поняття «самовдосконалення» розкривають як механізми та закономірності особистісного зростання людини, шляхи й засоби її роботи над собою (А. Маслоу, Р. Мей, Г. Оллпорт, К. Роджерс та ін.). Психологічний аспект проблеми самопізнання висвітлено в працях К. Наливайко (самопізнання індивідуальності особистості), Н. Рукавишнікової (професійне самопізнання студентів педагогічного ЗВО), Л. Дзилихової (організаційно-педагогічні умови процесу самопізнання студентів). Самопізнання та саморозвиток учня як складову цілісного педагогічного процесу проаналізовано Р. Файзулліним. Педагогічні умови керівництва самопізнанням старшокласників обґрунтовано М. Дзукаєвою. Зарубіжні психологічні теорії самовдосконалення наголошують на унікальності,

потенційній позитивності й здатності до саморозвитку внутрішньої природи людини та тлумачать самовдосконалення як особистісний феномен, що має характер самоактуалізації й забезпечує максимально повне особистісне становлення та самореалізацію людини, а також є головною ознакою її психічного здоров'я й найвищою потребою її існування (Р. Ассаджолі). Наведена сукупність підтверджень свідчить, що самовдосконалення особистості визначають як процес входження, індивідуалізації та інтеграції особистості в нових умовах соціального середовища (А. Петровський) і розглядають як процес становлення особистісних якостей індивіда засобами соціалізації та виховання (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Давидов, Б. Братусь, А. Брушлінський, Я. Коломінський, Г. Костюк, В. Роменець, О. Скрипченко, В. Слободчиков, О. Соколова, В. Столін та ін.).

У контексті *педагогічної* теорії й практики самовдосконалення виявляє продуктивні шляхи та засоби посилення внутрішньої самотворчої активності особистості й розвивається в контексті полісуб'єктної педагогічної парадигми, що, на відміну від моносуб'єктної, вдало гармонізує самоактивність особистості із цілеспрямованими впливами на її зростання завдяки розвитку суб'єктності всіх учасників навчально-виховного процесу, самовдосконалення яких є пріоритетним завданням і важливою передумовою ефективної педагогічної взаємодії. Проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що вчені визначають самовдосконалення майбутніх учителів як: процес використання набутих умінь під час навчання в ЗВО для власного інтелектуального зростання й удосконалення професійно значущих якостей (М. Бауер, О. Борденюк, М. Іванчук, Л. Карамушка, Н. Ничкало, О. Плахотнік та ін.); внутрішній процес якісних самозмін, який відбувається шляхом усвідомлення майбутніми вчителями необхідності самовдосконалення, відповідного самоаналізу, власних роздумів і порівнянь своєї діяльності зі здобутками інших фахівців (Т. Алексеєнко, П. Горностай, М. Гуліна, Л. Карамушка, Ю. Скорик та ін.); мотивований, цілеспрямований і добре організований саморух до кращого в собі (В. Гриньова, М. Ксьонзенко, Л. Сущенко, О. Прокопова та ін.); цілеспрямовану, системну, високоорганізовану й творчу діяльність, яка полягає в самостійному заглибленні та розширенні професійних знань, розвитку умінь, здібностей і професійно значущих якостей особистості й має на меті неперервне зростання професійної майстерності та особистісне самовдосконалення (В. Панок, І. Чемерилова та ін.); процес і результат творчого цілеспрямованого самостійного самодетермінованого руху фахівця від Я-реального до Я-ідеального, від Я-потенційного до Я-актуального, що здійснюється у формі професійного самовиховання, самоосвіти й самоактуалізації, забезпечується шляхом досягнення позитивних особистісних змін і є передумовою успішної творчої самореалізації у майбутній професійній діяльності (Т. Вайніленко, Ж. Вірна, І. Іщук, О. Киричук, В. Ковальов, Н. Лосєва, Н. Ничкало, В. Рибалка та ін.).

З'ясовано, що в психолого-педагогічних дослідженнях самовдосконалення розглядають з різних позицій: єдності двох її складників – самоосвіти й самовиховання (М. Демков, К. Єльніцький, С. Миропольський та ін.); розвитку та

саморозвитку особистості (Г. Глезерман, І. Донцов, В. Кисельов, С. Ковальов, В. Лозова та ін.), що сприяє самореалізації особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, М. Ситнікова, Р. Шакуров та ін.).

Визначено, що *самовдосконалення* є інтегральною взаємодією самоосвіти, саморозвитку й самовиховання майбутнього вчителя, це його свідомо цілеспрямована робота над собою, що забезпечує розвиток професійно значущих якостей, професійну самореалізацію та детермінована такими особистісними факторами, як мотивація досягнення й професійна самосвідомість (Т. Вайніленко, О. Ігнатюк, Н. Ковальчук, О. Прокопова, Т. Шестакова та ін.), забезпечуючи неперервний процес професійного становлення вчителя.

На підставі проведеного аналізу визначено, що самоосвіта – це систематична, цілеспрямована та вмотивована освітня діяльність особистості, спрямована на постійне поповнення й оновлення професійних знань, умінь та навичок. Вона має творчий характер. В процесі самоосвіти людина саморозвивається та самозмінюється, створює духовні та матеріальні цінності, що мають як об'єктивну, так і суб'єктивну значущість (К. Абульханова-Славська, Н. Брагіна, П. Підкасистий, Т. Сущенко).

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що самовиховання є свідомою вмотивованою систематичною діяльністю майбутнього вчителя, спрямованою на розвиток професійно значущих якостей відповідно до вимог педагогічної професії (І. Донцов, С. Єлканов, О. Кучерявий та ін.).

На думку науковців (О. Даньшева, А. Калініченко, О. Кобенко, О. Кучерявий, М. Постолук, Н. Путіловська, В. Семиченко, І. Середа та ін.), спрямованість майбутніх учителів на самовдосконалення виявляється в самоосвітній і самовиховній діяльності, що позитивно впливає на майбутню професійну самореалізацію та вдосконалення професійно-педагогічної компетентності (І. Глазкова, В. Гриньова, Л. Карпова, О. Овчарук, З. Шилкунова та ін.).

Провідні педагоги вважають, що саморозвиток майбутнього вчителя є свідомою активною цілеспрямованою діяльністю щодо самовдосконалення, яка зорієнтована на професійну самореалізацію шляхом розгортання власної індивідуальності. Вектором розвитку потенціалу особистості є самоорганізація (Л. Зязюн, М. Костенко, О. Слободян, М. Тихонова, Г. Топчій, П. Харченко та ін.).

Самовдосконалення передбачає самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, в процесі яких майбутній учитель набуває здатності на власному досвіді усвідомити себе гармонійною індивідуальністю, осягнути всі аспекти свого буття, долати дисбаланс між об'єктивним та суб'єктивним аспектами життя.

Самопізнання є основою саморозвитку, оскільки передбачає глибокий аналіз особистістю власних можливостей, усвідомлення свого внутрішнього світу, є платформою для саморозуміння власної життєвої позиції, особливостей професійної діяльності та власної ролі. У дослідженні наведено авторську інтерпретацію понятійного конструкта *«професійне самовдосконалення майбутнього вчителя»* як активної, систематичної діяльності, спрямованої на

перетворення свого особистісно-професійного потенціалу відповідно до вимог педагогічної діяльності, оволодіння майбутніми вчителями нормами й правилами професійної діяльності, на розвиток здатності підпорядковувати професійним інтересам власну самоосвіту, самовиховання та саморозвиток в умовах створеного в ЗВО індивідуалізованого освітнього середовища.

З'ясовано, що самовдосконалення майбутніх учителів передбачає успішне подолання студентом педагогічних бар'єрів самоосвіти та самовиховання, яке в роботі розглянуто як складне педагогічне явище, що, з одного боку, перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу, а тому потребує запобігання, з іншого – засіб, що стимулює, спонукає, підвищує ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу шляхом його подолання (І. Глазкова). До педагогічних бар'єрів самовдосконалення майбутніх учителів зараховано відсутність прагнення до постійного самовдосконалення, втрату інтересу до професійної діяльності, несформованість навичок самостереження, блокування розкриття особистих інтересів і цінностей, відсутність установки на досягнення близьких та віддалених цілей, несистематичність пошуку помилок, аналізу результатів власної діяльності.

Показано, що педагогічний бар'єр має бути поштовхом для майбутніх учителів у ході індивідуалізації професійної підготовки, а сам процес самовдосконалення є тривекторним, тобто він здійснюється завдяки інтеграції самоосвіти, саморозвитку та самовиховання на етапі неперервного професійного становлення.

У **другому розділі** – *«Індивідуалізація професійної підготовки майбутніх учителів як педагогічна проблема»* – досліджено генезу та сутність поняття «індивідуалізація»; з'ясовано сутність індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів; описано індивідуалізацію професійної підготовки як основу формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що основи індивідуалізації закладені класиками педагогіки (К. Ушинський, Я. А. Коменський, П. Блонський, С. Шацький). Розкриттю творчого потенціалу суб'єктів навчального процесу присвячені праці А. Тряпиціної, пошуку умов актуалізації людської суб'єктності – В. Горшкової. Проблеми індивідуалізації в освіті розкрито в дослідженнях А. Алексюка, В. Бондаря, В. Гладких, І. Деркача та ін. (підвищення ефективності навчання загалом). Як засіб організації фронтальної, групової й індивідуальної роботи учнів індивідуалізацію розглядали Т. Васильєва, В. Вихрущ та ін.; як засіб розвитку специфічних здібностей – В. Крутецький, В. Сухомлинський, Б. Теплов, П. Якобсон та ін. Дослідники В. Володько, Ю. Гільбух, В. Оніщук, В. Паламарчук, О. Пехота тлумачили індивідуалізацію через визначення рівнів, форм і видів диференціації з метою розробки навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Наукові праці Б. Ананьєва, В. Володька, Є. Климова, О. Леонтьєва, О. Пехоти, В. Рибалки, С. Рубінштейна, П. Сікорського, І. Унт та інших заклали основи індивідуалізації та диференціації навчання загалом і самостійної роботи студентів зокрема. Одним з перспективних

напрямів вирішення цієї проблеми є організація навчального процесу з урахуванням теорії та методології акмеології (Н. Кузьміна, Л. Рибалко та ін.). У психології сформувалися різні підходи до визначення індивідуалізації (О. Асмолов, Є. Климов, В. Слободчиков та ін.), сутність якої характеризують за допомогою різних понять (індивідуація, сублімація, варіатизація, персоніфікація тощо).

У процесі дослідження з'ясовано, що індивідуалізація освіти – багатоаспектний феномен педагогічної теорії та практики, який в історико-культурному контексті є провідним принципом гуманістичної педагогіки (Т. Бурлакова, Н. Жукова, М. Зайцев, І. Корсаков, С. Мелікова, С. Трубачова, І. Унт, М. Холодна, І. Цар, І. Шайдур, З. Шевченко та ін.). В умовах модернізації вищої освіти індивідуалізація постає інноваційним механізмом підвищення ефективності освітнього процесу та самовдосконалення майбутніх учителів.

Учені тлумачать поняття «індивідуалізація» як форму організації навчання (А. Границька, П. Решетников, І. Унт, В. Шадриков та ін.), як дидактичний принцип (А. Бударний, О. Гребенюк, С. Гончаренко, А. Кірсанов, Г. Мухаметзянова, Є. Рабунський та ін.), як засіб підвищення ефективності навчання й формування індивідуального стилю діяльності (Є. Климов, М. Рожков та ін.), як особливу педагогічну технологію (В. Беспалько, Г. Селевко та ін.).

Узагальнення теоретичних положень з досліджуваної проблеми дало підстави визначити *індивідуалізацію професійної підготовки майбутнього учителя* як цілеспрямований процес їхнього формування та розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей, а також стійкого самовдосконалення його професійної підготовки.

Важливою теоретичною засадою забезпечення індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів постає визнання студента як суб'єкта навчальної діяльності, здатного до самовдосконалення у процесі індивідуалізації його професійної підготовки, за умови формування потреби в самовдосконаленні шляхом саморозуміння, самоосвіти, саморозвитку та самовиховання (Б. Ананьєв, В. Лісовський, В. Павловський, С. Савченко та ін.). Усвідомлення значущості майбутніми учителями ролі індивідуалізації в освіті є підґрунтям для формування їхньої професійної самосвідомості, самопізнання та саморозуміння.

З'ясовано, що *індивідуалізація процесу навчання в системі педагогічного ЗВО* є організацією навчального процесу, у межах якої враховують індивідуальні особливості студентів (розвиток здатності до самоактуалізації, самореалізації, самонавчання, самоконтролю), регулюють засоби, способи, прийоми й темп навчання (здійснюється залучення студентів до активної пізнавальної діяльності, підтримується стійкий інтерес до навчання), створюють умови для професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя.

На основі аналізу наукової літератури виокремлено зовнішній і внутрішній компоненти індивідуалізації (Т. Бурлакова, С. Мелікова, І. Шайдур та ін.). Прояв першого в тому, що внутрішня активність студента під час оволодіння професією зазвичай відсутня. Зовнішня індивідуалізація здійснюється на основі змісту

навчання, організації навчального процесу. При цьому враховують індивідуальні особливості студента, але цього недостатньо для розробки індивідуального освітнього маршруту майбутніх учителів, створення власної моделі пізнання. До сприятливих умов виникнення внутрішньої індивідуалізації зараховано вибір студентом джерел інформації, спрямованість пізнавальної діяльності майбутніх учителів з урахуванням індивідуальних особливостей кожного. Можливість здійснювати вибір, відчувати відповідальність за виконання роботи, усвідомлення своєї індивідуальності, самоактуалізація студента, довіра з боку викладачів є підґрунтям для виникнення внутрішньої індивідуалізації, що, у свою чергу, закріплює мотивацію до поглиблення професійних знань. Відтак, індивідуалізація професійної підготовки майбутніх учителів передбачає наявність взаємопов'язаних між собою компонентів – як зовнішнього, так і внутрішнього.

Аналіз сучасних досліджень учених (Т. Бурлакова, І. Корсаков, С. Мелікова, С. Трубачова та ін.) дає підстави стверджувати, що індивідуалізація як організація процесу навчання в педагогічному ЗВО здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей майбутніх учителів, а саме здатності до самоактуалізації, самоосвіти, самовиховання, саморозвитку, самоконтролю, самореалізації, що сприяє швидкому засвоєнню нової інформації, критичному її аналізу, креативному мисленню.

Під урахуванням індивідуальних особливостей мається на увазі цілеспрямоване адаптування форм, методів, засобів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей (як вроджених, так і набутих) студентів з метою підвищення ефективності навчального процесу.

Визначено систему вмінь, необхідних для здійснення індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів: самостійно орієнтуватися в літературі, здійснювати бібліографічний пошук; цілеспрямовано виділяти, систематизувати та критично усвідомлювати необхідні положення, факти, висновки; здійснювати аналіз і синтез наукових даних з проблеми, що вивчається, укладати бібліографію; постійно слідкувати за розвитком науки; творчо застосовувати самостійно одержані знання на практиці.

Розглянуто самовдосконалення з позицій особистісно-діяльнісного підходу та визначено його як активну систематичну діяльність майбутніх учителів, спрямовану на перетворення особистісно-професійного потенціалу відповідно до вимог педагогічних ЗВО, що можливо за умови формування потреби в самовдосконаленні шляхом саморозуміння та професійно-особистісного зростання в процесі самоосвіти, самовиховання й саморозвитку.

До функцій індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів зараховано такі: пізнавально-ціннісну, соціально-превентивну, професійно-орієнтаційну, розвивальну тощо.

У дослідженні з'ясовано, що процес індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів передбачає створення індивідуалізованого освітнього середовища, оскільки формування особистісної сфери майбутнього фахівця відбувається під впливом специфічних професійних умов. *Індивідуалізоване освітнє середовище* охарактеризовано як складну динамічну систему, що каталізує

самоактуалізацію особистості майбутнього фахівця та забезпечує взаємодію учасників педагогічного процесу на основі індивідуального підходу.

Усе це дає підстави для визначення сутності готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

У **третьому розділі** – *«Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки»* – визначено методологічні підходи до формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки; розкрито сутність готовності майбутніх учителів до самовдосконалення та її місце в системі професійної підготовки; визначено змістове наповнення структурних компонентів готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Охарактеризовано сукупність *методологічних підходів* як підґрунтя формування готовності в майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки (компетентнісний, індивідуалізуючий, антропологічний, акмеологічний, особистісно-діяльнісний, системний, синергетичний, ресурсний), котрі також є методологічними засадами формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Компетентнісний підхід сприяє формуванню готовності до самовдосконалення майбутнього вчителя як інтегративного особистісного утворення, яке відбиває єдність теоретичної та практичної підготовки (знання, вміння, навички, досвід, особистісно-професійні якості) і дає змогу визначити загальні та фахові компетенції, що студентові необхідно буде засвоїти в процесі фахової підготовки у ЗВО. *Індивідуалізуючий підхід* забезпечує розвиток стійких індивідуальних особливостей поведінки майбутнього вчителя щодо його самовдосконалення у виявленні та відстоюванні суб'єктної позиції. *Антропологічний підхід* сприяє усвідомленню сутності проблеми розвитку особистості майбутніх учителів у процесі оволодіння ними інтегрованими знаннями про природу людини, а також уміннями реалізовувати власний потенціал у професійно-педагогічній діяльності, створювати умови для саморозвитку та самовдосконалення. *Акмеологічний підхід* забезпечує спрямованість фахової підготовки майбутніх учителів на максимальне використання особистісного та професійного потенціалу для формування готовності до самовдосконалення з метою досягнення акме. *Особистісно-діяльнісний підхід* дає змогу діалектично поєднати завдання підготовки майбутнього вчителя з їхнім особистим досвідом діяльності та поведінки студентів, урахувати пріоритетність їхньої індивідуально значущої сфери, забезпечити суб'єктивну позицію розвитку через усвідомлення себе як особистості, виявлення й розкриття своїх педагогічних можливостей з метою формування акме-шляху. *Системний підхід* уможливорює розробку цілісної системи формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, що забезпечує врахування її базових елементів (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток), поступовий перехід майбутніх учителів на вищий рівень їхньої готовності до

самовдосконалення. *Синергетичний підхід* забезпечує вивчення готовності до самовдосконалення як відкритої системи, що змінюється відповідно до вимог професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності. *Ресурсний підхід* сприяє вдосконаленню готовності до самовдосконалення, оскільки в процесі нарощування потенціалу особистість збагачується новими цінностями, змінюється система її потреб, а в процесі реалізації трансформованих сутнісних сил розширюються можливості виявити та виразити власні новоутворення, пов'язані з розвитком здібностей, нахилів.

Визначено, що ефективність освітнього процесу багато в чому залежить від сформованості в педагога готовності до самовдосконалення, оскільки педагогічна діяльність вимагає цілеспрямованих, енергійних зусиль, здатності перебудовувати стереотипи, мобільності й оперативності у вирішенні нагальних проблем, стимулювати розвиток необхідних особистісних та професійних якостей, корегувати власну професійну діяльність на основі самовизначення – самоактуалізації у процесі підготовки.

На підставі аналізу праць В. Коробейника, А. Крохмаль, І. Лебедин, Г. Цветкової, І. Шаповалової визначено сутність понятійного конструкту *«підготовка майбутніх учителів до самовдосконалення»* як цілеспрямованого, спеціально організованого, педагогічно керованого процесу набуття студентами стійких світоглядних орієнтирів, сукупності знань і вмінь саморозвитку, подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання, рефлексії й самооцінки.

З урахуванням специфіки підготовки майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації виокремлено *особливості професійного самовдосконалення* в аспекті досліджуваної проблеми: чітко виражена педагогічна спрямованість, ґрунтовна мотиваційна основа, інтуїтивне педагогічне мислення, високий рівень емоційності, етичних цінностей, креативності та евристичності.

Виявлені особливості професійного самовдосконалення майбутніх учителів відображають такі вимоги до майбутніх учителів, як: усвідомленість сутності професійного самовдосконалення особистості, його механізмів, чинників, специфіки; високий рівень мотивації до професійної самореалізації; високий рівень перцептивно-рефлексійних і проєктивних здібностей; дивергентність, високий рівень критичного педагогічного мислення; орієнтація на педагогічний ідеал як продукт діяльності майбутніх учителів; гнучкість, рефлексивність, прогностичність, адекватність самооцінки як ознаки оптимального індивідуального стилю діяльності.

У дослідженні визначено, що *готовність майбутніх учителів до самовдосконалення* (К. Безукладніков, В. Гриньова, М. Д'яченко, О. Жерновникова, Г. Клименко, Л. Кандилович, В. Крутецький, А. Линенко, В. Мазін, А. Саннікова, В. Сластьонін, Т. Сущенко, Д. Узнадзе та ін.) є стійкою інтегративною особистісно-професійною здатністю майбутнього вчителя, що ґрунтується на сформованих мотиваційних цінностях, особистісно-професійних якостях, набутих знаннях, уміннях і навичках, передбачає його саморозвиток, самореалізацію шляхом подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання.

У структурі готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки виокремлено такі взаємопов'язані компоненти:

– *мотиваційно-ціннісний*, що відображає наявність стійкого самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів на підґрунті усвідомлення його значущості, власної місії в забезпеченні процесів самоосвіти, саморозвитку, самовиховання особистості; стійкої системи цінностей майбутніх учителів та установки на формування цінностей. Цей компонент є стрижнем професіоналізму, оскільки від того, чим мотивує майбутній учитель свою готовність до самовдосконалення, залежать характер, глибина залученості до цієї діяльності і, врешті-решт, результати професійних зусиль;

– *когнітивний*, що визначається сформованістю у майбутніх учителів системи знань із самоосвіти, самовиховання та саморозвитку як діяльності, необхідної для їхнього самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, а також їхньою здатністю до самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, професійної творчості, активністю у професійному самовиявленні під час навчання в педагогічному ЗВО та подолання бар'єрів самоосвіти й самовиховання. Систему професійних знань становлять: теоретичні знання (теорії наукового пізнання, закономірностей формування особистості як активного суб'єкта діяльності та соціокультурного життя, як джерела індивідуальності й самобутності); знання з проблеми самовдосконалення (принципів, змісту і форм самоосвітньої діяльності, самовиховання та саморозвитку, індивідуальних і групових форм навчання, нових методів поглиблення та оновлення знань, системи знань про сутність готовності до самовдосконалення, способів та форм упровадження їх у професійну діяльність майбутніх учителів у процесі індивідуалізації);

– *операційно-діяльнісний*, що характеризується сформованістю системи вмінь і навичок майбутніх учителів у процесі індивідуалізації професійної підготовки, а саме: *діагностично-прогностичних*: уміння визначати прогалини у знаннях, брати до уваги наявність власних індивідуальних особливостей та якостей, педагогічної перцепції, визначати свої можливості, критично оцінювати переваги і недоліки власної діяльності щодо самовдосконалення та передбачати її результати; *інтелектуальних*: уміння аналізувати ситуації навчального процесу й на цьому підґрунті обирати відповідні способи та прийоми самоосвіти, самовиховання й саморозвитку; *дослідницьких*: уміння налаштовуватися на отримання нових знань, критично оцінювати та аналізувати результати власної діяльності, планувати як власну пізнавальну й практичну діяльність, так і учнів, моделювати процес самовдосконалення, проектувати та презентувати індивідуальні доробки; *конструктивних*: уміння застосовувати адекватні відповідно ситуації способи, методи й прийоми самоосвітньої діяльності, самовиховання та саморозвитку, налагоджувати відносини в колективі, складати розгорнутий план самоосвітньої діяльності, раціонально її організовувати; *уміння самопізнання* (самопостереження, самоаналізу), самооцінки, самостимулювання (самозаохочення, самокритика, самозвіт, самонавіювання, самонаказ),

самопрограмування, самоорганізованості, самоконтролю, подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання;

– *особистісно-рефлексійний* визначається сформованістю значущих особистісно-професійних якостей (цілеспрямованість, прагнення до самовдосконалення, педагогічна трендованість) особистості.

Вищепредставлене дає підстави для обґрунтування та розробки науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

У **четвертому розділі** – *«Науково-методична система формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки»* – подано компоненти системи формування готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки; обґрунтовано педагогічні умови формування готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки; розкрито технологію формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Результатом осмислення й узагальнення теоретичного доробку вчених (І. Глазкова, Н. Глузман, В. Гриньова, П. Москаленко, О. Прокопова, А. Сущенко, Л. Хомич та ін.) з досліджуваної проблеми та власного практичного досвіду стала розробка науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Запропоновану науково-методичну систему утворюють взаємопов'язані підсистеми (цільова, концептуально-стратегічна, організаційно-проектувальна, процесуально-технологічна та контрольно-оцінна), сукупність яких забезпечує функціональну цілісність формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки (рис. 1).

У *цільовій підсистемі* висвітлено формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, зазначено мету науково-методичної системи – сформувати у майбутніх учителів готовність до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, яка зумовлена вимогами до професійної діяльності вчителя, відображеними у Державних стандартах освіти, та особливостями професійного самовдосконалення майбутніх учителів.

Концептуально-стратегічну підсистему доцільно визначати з позицій компетентнісного, індивідуалізуючого, антропологічного, акмеологічного, особистісно-діяльнісного, системного, синергетичного, ресурсного підходів та принципів, які є підґрунтям формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки (системності, цілеспрямованості, оптимального поєднання всіх форм організації навчального процесу, систематичності, свідомості й активності майбутніх учителів, взаємодії суб'єктів навчального процесу, особистісної значущості самовдосконалення, рефлексії, взаємозалежності саморозвитку та подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання).

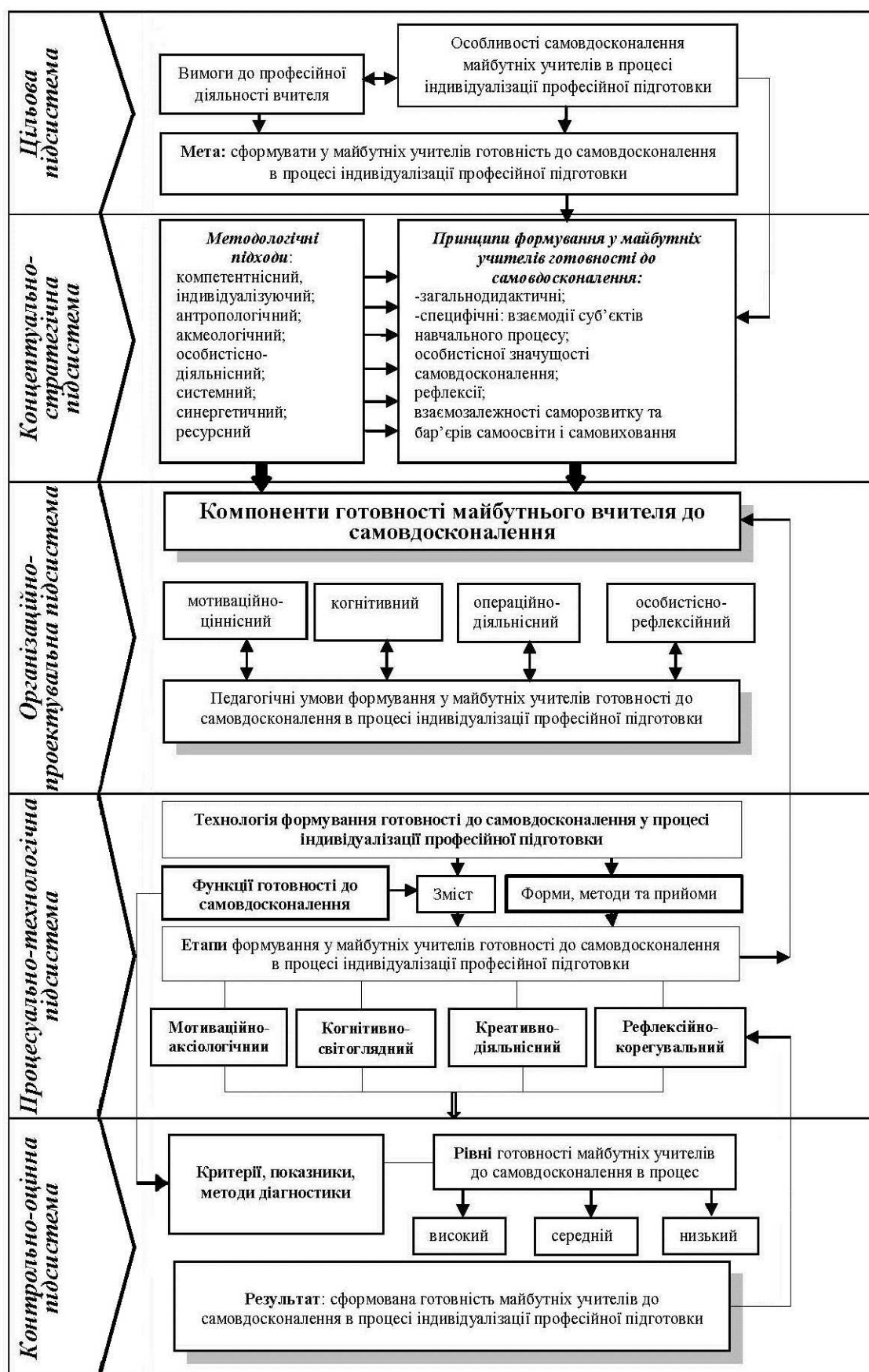

Рис. 1. Науково-методична система формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки

Організаційно-проектувальна підсистема відбиває зміст структурних компонентів формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-рефлексійний), формування яких має забезпечити запропонована науково-методична система.

Процесуально-технологічну підсистему представлено технологією формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Наведені підсистеми стали структурною основою авторської науково-методичної системи (рис. 1) як схематично поданої сукупності елементів, що утворюють єдину цілісну структуру, спрямовану на досягнення цілей процесу індивідуалізації.

У ході педагогічного експерименту виявлено педагогічні умови, що забезпечують сформовану готовність майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки: забезпечення самореалізації суб'єктів педагогічного процесу шляхом розкриття особистісного потенціалу майбутнього вчителя через розвиток цілеспрямованої активності, яка передбачає вольові зусилля, пов'язані з подоланням бар'єрів самоосвіти й самовиховання; запобігання та подолання бар'єрів самоосвіти й самовиховання через створення індивідуалізованого освітнього середовища студентів з урахуванням психофізіологічних та ментальних особливостей студентів педагогічних спеціальностей у процесі аудиторної й позааудиторної діяльності пошуково-творчого характеру та налагодження атмосфери діалогу, стимулювання студентів до спів- і самоуправління; домінування суб'єктної позиції студентів педагогічних спеціальностей засобами педагогіки співробітництва, що гарантує цілісність і неперервність процесу самовдосконалення; наявність тривалого та інтенсивного професійного спілкування викладачів зі студентами в межах консультативної й кураторської підтримки; ознайомлення з найбільш ефективними версіями професійної освіти майбутніх учителів; культивування установок на необхідність перманентних субмаксимальних зусиль і побудова індивідуальних професійних траєкторій як базису процесів самоосвіти, самовиховання та саморозвитку.

Описано цілісну авторську технологію поетапного формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Перший етап, *мотиваційно-аксіологічний*, спрямовано на формування стійкої професійної спрямованості майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, системи цінностей і мотивів, розвиток стратегічного мислення фахівців, формування дієвої установки на здобуття професійних знань і вмінь.

Другий етап, *когнітивно-світоглядний*, сприяв опануванню майбутніми фахівцями необхідних знань для здійснення такої діяльності, поглиблення професійного світогляду, зміцнення системи цінностей і переконань, формування стійкої особистісної й фасилітуючої професійної позиції майбутніх учителів.

Креативно-діяльнісний етап технології націлено на розвиток системи професійних умінь і набуття майбутніми вчителями досвіду формування готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, розвиток здатності до подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання як важливої умови ефективності процесу самовдосконалення в контексті дослідження.

Рефлексійно-корегувальний етап технології орієнтовано на поглиблення, узагальнення й систематизацію, творче застосування знань та вдосконалення професійних умінь, вироблених на попередніх етапах; подальший розвиток стратегічного мислення й формування стійкої рефлексійної позиції майбутніх учителів щодо подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання.

Описано навчально-методичний інструментарій забезпечення процесу такої підготовки в різних видах діяльності студентів.

До *навчально-методичного інструментарію* формування готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки (комплекс засобів програмно-змістового й навчально-методичного забезпечення реалізації означеної технології) зараховано такі форми та методи навчання, як: 1) проблемні лекції, семінарсько-практичні заняття, відеолекторії, інтерактивні методи (диспути, дискусії, круглі столи, мозковий штурм, модерація, прийоми саморегуляції), пошукові, дослідницькі та рефлексивні методи, створення проблемних ситуацій, кейс-метод, створення методичних портфоліо, розробка проектів; спецкурс «Професійне самовдосконалення вчителя», збагачені за змістом програми професійно орієнтованих дисциплін; 2) організація тематичних зустрічей із випускниками та заслуженими вчителями (жива бібліотека); залучення до факультетських і загальноуніверситетських заходів, організація майбутніми учителями профорієнтаційної роботи, заходів до подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання; 3) реалізація завдань у контексті формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки; практика в оздоровчих таборах, ЗЗСО та ЗВО; 4) відвідування тренінгів і майстер-класів та участь у них, робота з інформаційними джерелами, додатковою літературою, вивчення перспективного досвіду, самостійна робота з професійного самовдосконалення шляхом подолання педагогічних бар'єрів самоосвіти й самовиховання, оволодіння мистецтвом переконання та ораторським мистецтвом.

У **п'ятому розділі** – *«Експериментальна перевірка ефективності розробленої науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки»* – визначено загальні питання підготовки та проведення педагогічного експерименту; запропоновано реалізацію розробленої науково-методичної системи; висвітлено результати експерименту; здійснено кількісний і якісний аналіз результатів дослідження.

Експериментальну роботу з перевірки гіпотези (*ефективності розробленої науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до*

самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки) здійснено впродовж 2010–2017 рр. у Бердянському державному педагогічному університеті, Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Дніпровському національному університеті імені О. Гончара, Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди. Експериментальною роботою охоплено 542 студентів I–IV курсів напрямів підготовки 6.010201 – Фізичне виховання, 6.010203 – Здоров'я людини, 6.020303 – Філологія, 6.010102 – Початкова освіта, 6.040102 – Біологія. До контрольної групи КГ увійшло 243 студенти.

На констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту для оцінювання за мотиваційним критерієм і його показниками формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки використано: тест-опитувальник мотивації досягнення (А. Мехрабіан), методику «Вивчення професійної спрямованості особистості» (Є. Рогов), методику самоактуалізації особистості (А. Лазукіна в адаптації Н. Каліної) та проєктивну методику «Методика оцінювання здатності до самовдосконалення» для діагностування сформованості мотивації до професійного самовдосконалення й бажання працювати вчителем у майбутньому; для дослідження за змістовим критерієм та його показниками – опитувальник «Професійне самовдосконалення вчителя й чинники розвитку» та проєктивну методику незавершених речень, що допомогли перевірити наявність системи необхідних знань і пізнавального інтересу до професійного самовдосконалення; для дослідження за процесуальним критерієм та його показниками – анкету «Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів до самовдосконалення» й психолого-педагогічні ситуації, які дали змогу виявити сформованість умінь і навичок, необхідних для професійного самовдосконалення; для діагностування за особистісно-оцінним критерієм та його показниками – методику М. Куна – Т. Мак-Партланда «Хто Я?», методику «Який Я вчитель?» й адаптовану методику А. Карпова для діагностики рефлексивності особистості майбутнього вчителя.

Опитування 785 студентів випускних курсів, а також 58 викладачів педагогічних ЗВО, проведене на констатувальному етапі педагогічного експерименту, засвідчило, що сучасний рівень професійної підготовки має значні недоліки щодо формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Зокрема, 87 % опитаних недостатньо усвідомлюють закономірності та особливості процесу самовдосконалення; 72 % респондентів мають труднощі не лише з формуванням професійних знань, умінь і навичок, а й здатністю постійно самовдосконалюватися.

Статистична обробка отриманих результатів дослідження впродовж констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчила, що загальний

стан готовності у майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки перебуває переважно на низькому й середньому рівнях (відповідно у 64,9% і 31,1% майбутніх учителів), і лише в незначній частині майбутніх учителів (12%) – на високому. Діагностичне обстеження дало підстави виділити низку недоліків у процесі підготовки майбутніх учителів до професійного самовдосконалення: епізодичне оновлення знань, а не постійне, системно упорядковане; недостатнє усвідомлення майбутніми вчителями потреби у професійному самовдосконаленні та недостатнє забезпечення зв'язку теорії з практикою; механічне перенесення чужого досвіду у власну діяльність; невміння знаходити нестандартні рішення на основі результатів самостійно набутих знань. Констатування переважно низького й середнього рівнів сформованості у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки на цьому етапі педагогічного експерименту підтвердило актуальність і доцільність проведення дослідження.

Формувальний етап педагогічного експерименту, спрямований на перевірку розробленої науково-методичної системи, передбачав реалізацію технології формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Мотиваційно-аксіологічний етап технології спрямований на формування позитивної мотивації, а саме: підвищення рівня інтересу, розвиток спрямованості майбутнього вчителя на розгортання індивідуальності, формування потреби в самовдосконаленні. Досягнення цієї мети передбачало вирішення низки взаємозумовлених завдань: з одного боку, сприяння запобіганню бар'єрів самоосвіти й самовиховання, що створювало позитивне підґрунтя для подальших успіхів, а з іншого – стимулювання та вмотивування студентів до подолання вказаних бар'єрів, що було певним досягненням і стимулом для подальшої діяльності. Для майбутніх учителів, які схильні емоційно переживати невдачі у власній діяльності, уникали мотиваційно-емоційного дискомфорту, забезпечували різні види підтримки (С. Коломійченко): підтримку-допомогу, підтримку-консультування, підтримку-досвід.

У процесі викладання фахових дисциплін, у ході проблемних лекцій та семінарських занять, організації дискусій, круглих столів, роботи в творчих групах залучали майбутніх учителів до рефлексійного осмислення проблем і викликів, що стоять перед сучасним учителем, причин їх виникнення; спонукали до осмислення ролі вчителя у суспільстві; вселяли впевненість у власних здібностях і силах.

Прагнули до *створення індивідуалізованого освітнього середовища у процесі професійної підготовки через пошуково-творчий характер аудиторної та позааудиторної діяльності й налагодження атмосфери діалогу, стимулювання студентів до спів- та самоуправління* у процесі професійної підготовки шляхом забезпечення основних його складників – психологічної, духовно-ціннісної, креативно-діяльнісної, розвивально-суб'єктної, ресурсної підсистем, зокрема через пошуково-творчий характер аудиторної й позааудиторної діяльності; налагодження атмосфери діалогу, стимулювання студентів до спів- і

самоуправління під час підготовки до участі у факультетських та загальноуніверситетських виховних заходах, Днях науки, конкурсах творчих робіт, психолого-педагогічних проєктів; залучення викладачів, випускників, студентського самоврядування, самих студентів до створення такого середовища.

У процесі реалізації *мотиваційно-аксіологічного етапу* технології студентів ознайомлювали з комплексними розвивальними методиками Іцхака Пінтосевича, визнаного тренера успіху, автора унікальних тренінгових програм і методик «Я знаю – ти можеш!», «Шлях метелика», «Це перемога!!!» та інших, ознайомлення з його книгами «10 заповідей успіху», «7 Заповідей здоров'я», упровадження яких сприяло формуванню готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, бажання стати свідомим творцем власного життя. Для формування впевненості у власних здібностях щодо подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання застосовували прийоми «Крісло успіху», авансування, підтакування, прямого навіювання, підбадьорювання та запевнення, анонсування. Усе це сприяло зануренню майбутніх учителів у педагогічну проблематику, розумінню ними значущості професії й власної місії в суспільстві, усвідомленню творчої природи професійної діяльності, формуванню стійкої установки на здобуття знань, набуття професійної майстерності для формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

На *когнітивно-світоглядному етапі технології* для викладачів, які були задіяні в експерименті, було розроблено семінар «Самовдосконалення майбутнього вчителя як інтегральна взаємодія самоосвіти, саморозвитку та самовиховання», у процесі проведення якого відбувалось: ознайомлення викладачів фахових дисциплін з феноменом самовдосконалення, особливостями самовдосконалення майбутніх учителів у процесі індивідуалізації професійної підготовки; акцентування уваги на важливості підготовки майбутніх учителів до професійного самовдосконалення; обговорення методологічних, технологічних і методичних засад відповідної підготовки майбутніх учителів; визначення можливостей фахових дисциплін, різних видів практики, науково-дослідної та виховної діяльності щодо формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Формами роботи з викладачами були лекції-дискусії, проблемні семінари, методичні консультації, семінари з обміну методичним досвідом, бесіди з керівниками практики й кураторами студентських груп.

З метою опанування майбутніми вчителями системи методологічних, теоретичних, технологічних, методичних знань на *когнітивно-світоглядному етапі технології* використовували можливості фахових дисциплін («Педагогіка», «Загальні основи педагогіки», «Історія педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Методика виховної роботи», «Педагогічна майстерність», «Психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Вступ до спеціальності», «Анатомія людини», «Вікова фізіологія та валеологія», «Фізіологія (ВНД та

вікова)», «Анатомія та фізіологія дитини з основами генетики», «Основи анатомії та фізіології нервової системи», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення», «Фізіологія вищої нервової діяльності», зміст (програми) яких було збагачено проблематикою самовдосконалення.

Дієвим засобом формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки було розроблення та *впровадження* авторського спецкурсу «Професійне самовдосконалення вчителя», спрямованого на поглиблення, систематизацію й узагальнення знань майбутніх учителів, набуття вмінь проектувати систему роботи з професійного самовдосконалення з урахуванням їх специфіки, основних етапів і напрямів такої діяльності. Реалізація спецкурсу передбачала застосування широкого спектра проблемно-пошукових, дослідницьких, практико-орієнтованих форм і методів навчання (проблемних лекцій та семінарів, евристичних бесід («Проблема самовдосконалення у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя», «Проблема індивідуалізації навчання»), семінарів-дискусій («Самоосвіта в структурі самовдосконалення вчителя», «Саморозвиток у структурі самовдосконалення вчителя», «Самовиховання в структурі самовдосконалення вчителя»), мозкових штурмів («Способи розвитку самовдосконалення вчителя», «Шляхи розвитку самовдосконалення вчителя», «Засоби подолання бар'єрів самовиховання та самоосвіти» тощо), що сприяло більш глибокому усвідомленню законів і закономірностей, умов самовдосконалення вчителя, формуванню стійкої системи цінностей майбутніх фахівців, їхньої особистісно-професійної позиції.

З метою поглиблення професійного світогляду, зміцнення системи цінностей і переконань майбутніх учителів організовували зустрічі з відомими випускниками та заслуженими вчителями, стимулювали майбутніх учителів до участі у тренінгах професійного самовдосконалення, самостійної роботи з вивчення перспективного досвіду, що сприяло активізації їхньої особистісної й професійної позиції, стимулювало до конкретних дій зі здійснення позитивних змін.

На *креативно-діяльнісному етапі технології* формуванню системи професійних умінь і набуттю досвіду майбутніми учителями до професійного самовдосконалення сприяло: 1) систематичне поповнення й розширення знань із самовдосконалення як інтегральної взаємодії самоосвіти, самовиховання та саморозвитку; знайомство студентів з педагогічними ситуаціями, інтерактивними методами навчання, творчістю за зразком, тренінговими вправами, аутотренінгами, аналізом методів і прийомів, що забезпечили дієвий результат відповідно до укладеного алгоритму (*гностичні вміння*); 2) моделювання власної діяльності із саморозвитку та самовиховання, планування власної самоосвітньої діяльності, самоорганізація для відслідковування актуальної інформації, набуття навичок самоспостереження, складання алгоритмів досягнення близьких та віддалених цілей (*проектувальні вміння*); 3) вибір доцільних форм і видів діяльності щодо самовдосконалення (студенти демонстрували прийоми обробки навчальної інформації, обговорювали конспекти занять, акцентували увагу на доцільності використаних методів та прийомів), планування самоосвітньої

діяльності, цілеспрямований добір тематики поповнення нових знань, раціональний розподіл часу, систематизації матеріалу (*конструктивні вміння*); 4) аналіз і синтез інформації про самовдосконалення шляхом вирішення вправ проблемного характеру, пов'язаних з необхідністю порівнювати, аналізувати, синтезувати, формулювати аргументовані висновки (*інтелектуальні вміння*); 5) використання вербальних і невербальних засобів спілкування для подолання бар'єрів самоосвіти й самовиховання, яке відбувалось переважно в ігровій формі та сприяло повному зануренню студентів у майбутню професійну діяльність: ігри на знайомство («Моя візитка», «Добрий день, це я»), командна робота («Телеграма»), індивідуальна робота («Мікрофон», «Щоденник педагога», «Ми всі різні», «Здоров'я – найцінніший скарб»), проведення ділових ігор забезпечувало повне занурення студентів у майбутню професійну діяльність (*комунікативні вміння*); 6) урахування в професійній діяльності власних індивідуальних особливостей шляхом роботи з таблицями Анфімова, забезпечення під час занять майбутніми учителями показників працездатності, уваги, швидкості та точності реакції (*уміння перцепції*); 7) проведення дискусій, бесід, диспутів, ділових ігор («Вираз обличчя», «Малюнок тіла»), що сприяли прояву емоцій і позитивному емоційному забарвленню заняття, усвідомленню їх причин та наслідків (*уміння управляти емоціями*).

Для досягнення мети *рефлексійно-корегувального етапу технології* стимулювали майбутніх учителів до підбиття підсумків, здійснення професійної рефлексії – осмислення власного досвіду діяльності, якісного оцінювання всіма суб'єктами отриманих результатів; самооцінки власної готовності до професійної діяльності в контексті самовдосконалення майбутніх учителів, екстеріоризації власних досягнень і досвіду. На цьому етапі майбутні вчителі були здатними до самоорганізації й самореалізації, а саме: постійно працювали над удосконаленням власної особистості, поглиблювали професійні знання, підвищували рівень професійної майстерності для здійснення професійного самовдосконалення на високому рівні; цілеспрямовано діяли з метою створення індивідуалізованого освітнього середовища у процесі професійної підготовки через пошуково-творчий характер аудиторної й позааудиторної діяльності та налагодження атмосфери діалогу, стимулювання студентів до спів- і самоуправління; здійснювали самоаналіз та самооцінку, формували здатність до цілепокладання, аналізу результатів власної діяльності.

Результати *контрольного зрізу* засвідчили значне підвищення рівня готовності у майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки в експериментальній групі (табл. 1) – більшість студентів перебуває на рівні саморозвитку та самовиховання й свідомо спрямована на процес самовдосконалення.

Найвищі результати зафіксовано за змістовим критерієм, що підтвердило доцільність застосування комплексу засобів програмно-змістового й навчально-методичного забезпечення науково-методичної системи формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Узагальнені результати експериментальної роботи, %

Рівні сформованості готовності майбутніх учителів до самовдосконалення	ЕГ (542 особи)		КГ (243 особи)	
	Констат. етап	Контр. етап	До експер.	Після експер.
Високий	2,2	31,6	2,5	7,8
Середній	31	64,8	33,3	56
Низький	66,8	3,6	64,2	36,2

Висновки й достовірність отриманих результатів педагогічного експерименту підтверджені методами математичної статистики. Обробка експериментальних даних із застосуванням критерію Пірсона (χ^2) засвідчила наявність статистично вагомих змін в експериментальній групі, що підтвердило правильність висунутої гіпотези ($T_n > T_k$, $63,76 > 5,991$). Відтак, розроблена науково-методична система формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки є ефективною і може бути запропонована для впровадження в процес професійної підготовки майбутніх учителів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези й дало підстави для формулювання таких висновків відповідно до поставлених завдань:

1. Аналіз стану розробленості проблеми дослідження в педагогічній теорії та практичній діяльності системи вищої педагогічної освіти засвідчив необхідність пошуку теоретичних і методичних засад формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в традиційній професійній освіті майбутніх учителів процес індивідуалізації відбувається формально й деперсоналізовано у відриві від реальної природи студентів педагогічних спеціальностей, що блокує можливості пошуку нерозкритих потенцій їх внутрішнього світу, когнітивних та емоційних задатків, урахування фізіологічних та психологічних характеристик. Ці процесуальні недоліки спричиняють неповноцінний розвиток у майбутніх учителів мотивації до самовдосконалення в майбутній професійній діяльності, дещо викривлене сприйняття дійсності, пасивну життєву позицію, недостатню ділову спрямованість, несформовані вміння аналізувати на підставі наукових методів власну педагогічну діяльність.

2. Визначення теоретичних і методичних засад формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки дало змогу уточнити й інтегрувати найбільш перспективні педагогічні, психологічні та філософські концепти.

Самовдосконалення майбутнього вчителя передбачає самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, у процесі яких майбутній учитель набуває здатності усвідомити себе гармонійною індивідуальністю, долати дисбаланс між об'єктивним і суб'єктивним аспектами професійних реалій.

Встановлено, що самовдосконалення майбутнього вчителя є тривекторним процесом, тобто здійснюється завдяки інтеграції самоосвіти, саморозвитку та самовиховання майбутнього вчителя у ході неперервного професійного його становлення.

Розроблено й уточнено термінологічно-категоріальний апарат, сутність і структуру ключових понять та понятійних конструктів дослідження. Концепцію розглянуто як три концепти (методологічний, теоретичний і практичний).

У результаті аналізу різних підходів до тлумачення ключових понять і понятійних конструктів дослідження наведено авторську інтерпретацію: *професійне самовдосконалення* – активна, систематична діяльність, спрямована на перетворення свого особистісно-професійного потенціалу відповідно до вимог педагогічної діяльності, оволодіння майбутніми вчителями нормами і правилами професійної діяльності, розвиток здатності підпорядковувати професійним інтересам власну самоосвіту, самовиховання та саморозвиток в умовах створеного в ЗВО індивідуалізованого освітнього середовища; *індивідуалізація професійної підготовки майбутніх учителів* – цілеспрямований процес їхнього формування та розвитку з урахуванням індивідуальних особливостей, а також стійкого самовдосконалення їхньої професійної підготовки; *педагогічна тренуваність* – здатність майбутніх учителів реалізовувати власні можливості шляхом успішного подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання, що забезпечує систематичне цілеспрямоване самовдосконалення студента; *індивідуалізоване освітнє середовище* – складна динамічна система, що каталізує самоактуалізацію особистості майбутнього фахівця та забезпечує взаємодію учасників педагогічного процесу на основі індивідуального підходу.

З'ясовано, що результатом підготовки майбутніх учителів до самовдосконалення є відповідна *готовність*, яку визначено як стійку інтегративну особистісно-професійну здатність майбутнього вчителя, що ґрунтується на сформованих мотиваційних цінностях, особистісно-професійних якостях, набутих знаннях, уміннях та навичках, передбачає його саморозвиток, самореалізацію шляхом подолання бар'єрів самоосвіти та самовиховання. У структурі готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки виокремлено взаємопов'язані *компоненти* – мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-рефлексійний, при визначенні змісту яких враховано освітньо-кваліфікаційну характеристику майбутніх учителів, а також особливості професійного самовдосконалення.

3. Уточнено критерії (мотиваційний, змістовий, процесуальний, особистісно-оцінний), показники (зацікавленість щодо самовдосконалення; потреба у самовдосконаленні; ціннісне ставлення до самовдосконалення; спрямованість майбутніх учителів на розвиток своєї індивідуальності; рівень сформованості

засвоєння системи методологічних, теоретичних і технологічно-методичних знань, необхідних для самовдосконалення майбутніх учителів у процесі індивідуалізації професійної підготовки; дієвість знань; гностичні вміння; проектувальні уміння; конструктивні уміння; інтелектуальні уміння; комунікативні уміння; уміння перцепції; уміння управляти емоціями; самостійність; здатність здійснювати рефлексію й самооцінку власної діяльності щодо самовдосконалення особистісно-професійних якостей) та рівні (високий, середній, низький) сформованості готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

4. Теоретично обґрунтовано *концепцію* формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки, що ґрунтується на методологічному, теоретичному, практичному, методичному й технологічному концептах, які виконують роль регуляторів формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, створюють завершене уявлення про її зміст, структуру та науково-методичне забезпечення, сприяють реалізації провідної ідеї дослідження.

Розроблено науково-методичну систему формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, складниками якої є цільова, концептуально-стратегічна, організаційно-проектувальна, процесуально-технологічна та контрольньо-оцінна підсистеми. У цільовій підсистемі відображено вимоги професійної діяльності вчителя, охарактеризовано особливості самовдосконалення, на підставі яких сформовано готовність майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Концептуально-стратегічну підсистему становлять методологічні підходи (компетентнісний, індивідуалізуючий, антропологічний, акмеологічний, особистісно-діяльнісний, системний, синергетичний, ресурсний) і принципи, які є підґрунтям формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки (взаємодії суб'єктів навчального процесу, особистісної значущості самовдосконалення, рефлексії, взаємозалежності саморозвитку та бар'єрів самоосвіти й самовиховання). Організаційно-проектувальна підсистема відбиває зміст структурних компонентів формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, особистісно-рефлексійний), формування яких має забезпечити запропонована науково-методична система. Процесуально-технологічну підсистему представлено технологією формування готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки (мотиваційно-аксіологічним, когнітивно-світоглядним, креативно-діялісним, рефлексійно-корегувальним етапами); навчально-методичним інструментарієм забезпечення процесу цієї підготовки у різних видах діяльності майбутніх учителів, педагогічних умов, що загалом зумовлюють її ефективність. Контрольно-оцінна підсистема забезпечує постійний моніторинг, самооцінювання й корегування процесу формування

готовності майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки за визначеними критеріями, показниками та рівнями.

5. Експериментально перевірено ефективність розробленої науково-методичної системи формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Застосування діагностичного комплексу методик підтвердило, що в результаті педагогічного експерименту відбулися кількісні зміни в показниках, які відобразили значущі якісні перетворення у свідомості й поведінці майбутніх учителів, що засвідчило суттєву позитивну динаміку їхньої готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Статистичним підтвердженням цього стали кількісні показники експериментальної групи: з 2,2 до 31,6% зросла кількість майбутніх учителів з високим рівнем сформованості готовності (приріст становив 29,4%); з 31,0 до 64,8% (на 33,8%) збільшився індекс середнього рівня сформованості у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки; з 66,8 до 3,6% (на 63,2%) зменшилася кількість досліджуваних з низьким рівнем сформованості готовності. Динаміка змін відповідних показників у контрольній групі була значно нижчою порівняно з експериментальною.

Результати педагогічного експерименту перевірено за допомогою статистичного критерію Пірсона (χ^2). Зафіксовано статистично значущі відмінності в результатах експериментальної та контрольної груп майбутніх учителів, що підтверджує висунуту гіпотезу.

6. Підготовлено та впроваджено в освітню практику Бердянського державного педагогічного університету, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дніпровського національного університету імені О. Гончара, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди авторську концепцію формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки; авторський спецкурс «Професійне самовдосконалення вчителя»; навчально-методичні комплекси «Анатомія людини», «Вікова фізіологія та валеологія», «Фізіологія (ВНД та вікова)», «Анатомія та фізіологія дитини з основами генетики», «Основи анатомії та фізіології нервової системи», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення», «Фізіологія вищої нервової діяльності», «Психофізіологія», що містять навчальну й робочу програми, матеріали лекцій і практичних занять, завдання для самостійної роботи, індивідуальні науково-дослідні завдання, матеріали поточного та підсумкового контролю; авторську систему діагностики сформованості у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Одержані теоретичні й практичні результати становлять основу для подальшого її

вивчення в аспекті розробки навчально-методичного супроводу процесу підвищення кваліфікації вчителів до професійного самовдосконалення; здійснення ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки за різними спеціальностями.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Хатунцева С. М. Формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки : монографія. Харків, 2017. 432 с.
2. Хатунцева С. М. Умовия формування готовності будучих учителів к самосовершенствованию. *Соціально-економічні проблеми просторового розвитку* : колективна монографія / за заг. ред. В. Дучмала, Т. П. Несторенко. Бердянськ, 2015. С. 232–239.

Навчальні та науково-методичні видання

3. Хатунцева С. М. Професійне самовдосконалення вчителя. Кредитно-модульний курс : навч. посіб. Бердянськ, 2016. 137 с.
4. Хатунцева С. М. Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення : методичні рекомендації до практичних робіт : посібник для студентів ІСПКО. Бердянськ, 2016. 82 с.
5. Хатунцева С. М. Анатомія і фізіологія дітей с основами генетики : навч. посіб. Бердянськ, 2016. 82 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

6. Хатунцева С. М. Суть і зміст індивідуалізації та диференціації навчання в психолого-педагогічній літературі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя, 2011. Вип. 21 (74). С. 185–190.
7. Хатунцева С. М. Генеза та сутність поняття «індивідуалізація». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2012. Спецвипуск. С. 276–284.
8. Хатунцева С. М. Вплив індивідуалізації на формування потреби в самовдосконаленні студентів вищих навчальних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Ялта, 2012. Вип. 23. Ч. 2. С. 203–210.
9. Хатунцева С. М. Методологічні орієнтири дослідження проблеми індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Ялта, 2013. Вип. 41. Ч. 1. С. 236–243.
10. Хатунцева С. М. Врахування індивідуальних особливостей студентів в процесі професійної підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних

навчальних закладах. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Одеса, 2013. Вип. 11–12. С. 113–120.

11. Хатунцева С. М. Особистісний підхід як методологічна основа дослідження індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2013. Вип. 6 (32). С. 269–279.

12. Хатунцева С. М. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього педагога на засадах індивідуалізації професійної підготовки студентів у ВНЗ. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 30. С. 281–286.

13. Хатунцева С. М. Формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі професійної підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2014. Вип. 34 (87). С. 361–368.

14. Хатунцева С. М. Самовиховання як компонент самовдосконалення вчителя. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ ; Вінниця, 2014. Вип. 40. С. 398–405.

15. Хатунцева С. М. Саморозвиток як компонент самовдосконалення вчителя. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2014. Вип. 45. С. 168–179.

16. Хатунцева С. М. Проблема формування готовності майбутнього вчителя до самовиховання у процесі індивідуалізації професійної підготовки. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2014. Вип. 46. С. 124–135.

17. Хатунцева С. М. Самоосвіта в структурі самовдосконалення вчителя. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. Херсон, 2014. Вип. 1 (10). С. 174–178.

18. Хатунцева С. М. Самопізнання як фасилітатор самовдосконалення вчителя. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 228–233.

19. Хатунцева С. М. Проблема самоактуалізації в процесі формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2016. Вип. 46 (99). С. 176–185.

20. Хатунцева С. М. Самореалізація майбутнього вчителя у процесі формування готовності до самовдосконалення. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2016. Вип. 13 (56). Ч. II. С. 50–55.

21. Хатунцева С. М. Розвиток професійних якостей майбутнього вчителя в процесі формування у нього готовності до самовдосконалення. *Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. LXXI. Т. 1. С. 159–165.

22. Хатунцева С. М. Дидактична цінність педагогічних бар'єрів у процесі формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і*

психологія». *Педагогічні науки*. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 2 (12). С. 108–114.

23. Хатунцева С. М. Проблема самовдосконалення вчителя в філософській науковій думці. *Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. LXXIV. Т. 3. С. 111–116.

24. Хатунцева С. М. Проблема самоорганізації в процесі формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2017. Вип. 52 (105). С. 339–349.

25. Хатунцева С. М. Критерії та рівні сформованості готовності майбутнього вчителя до самовдосконалення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2017. Вип. 54 (107). С. 274–283.

Статті в зарубіжних виданнях

та виданнях, що входять до наукометричних баз

26. Хатунцева С. М. Самовдосконалення як чинник розвитку професіоналізму майбутніх учителів. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2016. Вип. 54. С. 212–222.

27. Хатунцева С. М. Методологічні підходи до розкриття проблеми формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2017. Вип. 58. С. 167–179.

28. Хатунцева С. М. Формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя на засадах індивідуалізації професійної підготовки. *Science and Education. A New Dimension*. Budapest, 2013. Vol. 1. P. 74–79.

29. Khatuntseva S. M. Readiness of a future teacher for self-education. *Наука Красноярья*. Красноярск, 2014. № 6 (17). С. 125–138.

30. Хатунцева С. Н. Проблема самосовершенствования будущего учителя. *Инновационные образовательные технологии*. Минск, 2015. № 3 (43). С. 9–13.

31. Khatuntseva S. M. Formation of future teachers' readiness for self-improvement in the process of individualization of professional training. *Inclusion in Russia, the Ukraine and Belarus* Ulf Algermissen, Olga Graumann, David Wybra (Eds.) Hildesheim. Zürich. New York, 2016. P. 163–176.

Матеріали конференцій

32. Хатунцева С. М. Актуальні проблеми індивідуалізації процесу навчання. *Роль педагогіки та психології в сучасному світі*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 11–12 листопада 2011 року). Львів, 2011. С. 68–69.

33. Хатунцева С. М. Індивідуалізація процесу навчання як засіб оптимізації самостійної роботи студентів. *Психологія і педагогіка: Актуальні питання XXI століття*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 25–26 листопада 2011р.). Одеса, 2011. С. 84–85.

34. Хатунцева С. М. Антропологічний підхід – підґрунтя індивідуалізації професійної підготовки майбутнього вчителя основ здоров'я. *Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я студентської молоді*:

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Бердянськ, 26–28 вересня 2013 р.). Бердянськ, 2013. С. 181–184.

35. Хатунцева С. М. Вдосконалення підготовки професорсько-викладацького складу до індивідуальної професійної підготовки студентів у ВНЗ. *Проблеми та перспективи розвитку педагогіки та психології у сучасному суспільстві* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф. (Київ, 17 серпня 2013 р.). Київ, 2013. С. 75–78.

36. Хатунцева С. М. Индивидуальная дидактическая подготовка студентов в высших учебных заведениях. *Непрерывное образование личности как феномен XXI века* : материалы Международ. науч.-практ. конф. молодых ученых, аспирантов, студентов (Соликамск, 11 мая 2012 г.). Соликамск, 2012. Ч. 1. С. 129–130.

37. Хатунцева С. М. Проблема діагностики в процесі індивідуалізації підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах. *Педагогіка та психологія: Актуальні питання взаємодії науки та практики* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 56–60.

38. Хатунцева С. М. Проблема індивідуалізації підготовки студентів у вищих навчальних закладах. *Наукові дослідження – теорія та експеримент* : матеріали восьмої Міжнарод. наук.-практ. конф. (Полтава, 28–30 травня 2012 р.). Полтава, 2012. Т. 8. С. 90–93.

39. Хатунцева С. М. Проблема індивідуалізації та диференціації навчання. *Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Умань, 26–27 квітня 2012 р.). Умань, 2012. Ч. 2. С. 205–207.

40. Хатунцева С. М. Проблема індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів. *Науковий діалог «Схід-Захід»* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.). Бахчисарай, 2013. Ч. 2. С. 105–107.

41. Хатунцева С. М. Проблема педагогічних бар'єрів в процесі формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки та перепідготовки освітянських кадрів* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2015). Київ, 2015. С. 149–152. URL: http://pedtvor.npu.edu.ua/images/fbfiles/files/57_Khatuntseva.pdf.

42. Хатунцева С. М. Проблеми професійної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах. *Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 9 серпня 2013 р.). Львів, 2013. С. 92–95.

43. Хатунцева С. Н. Проблема формування у майбутніх учителів фізичної культури та основ здоров'я готовності до самовдосконалення. *Здоров'я для всіх* : матеріали VI Международ. науч.-практ. конф. (Пинск, 23–24 апреля 2015 года). Пинск, 2015. С. 215–218.

44. Хатунцева С. М. Проблема формування у майбутніх учителів готовності до самоосвіти. *Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи* (Харків, 13 травня 2014). Харків, 2014. С. 67–69.

45. Хатунцева С. М. Проблема формування у майбутніх учителів основ здоров'я готовності до самовдосконалення в процесі професійної підготовки. *Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я студентської молоді*: зб. наук. матеріалів III Міжнарод. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя НАН України та 85-річчя Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, 13–15 вересня 2017 р.). Бердянськ, 2017. С. 114–116.

46. Хатунцева С. М. Професійне самовдосконалення майбутніх учителів фізичної культури та основ здоров'я. *Актуальні питання впливу довкілля, фізичного виховання та спорту на здоров'я студентської молоді*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Бердянськ, 18–19 вересня 2015 р.). Бердянськ, 2015. С. 118–121.

47. Хатунцева С. М. Самоосвіта як компонент самовдосконалення майбутнього вчителя. *Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю*: зб. тез за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 18 березня 2014 року). Херсон, 2014. С. 151–153.

48. Хатунцева С. М. Саморозвиток в структурі самовдосконалення вчителя. *Придніпровські соціально-гуманітарні читання*: матеріали Кіровоградської сесії III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Кіровоград, 16 травня 2014 р.): у 3 ч. Кіровоград, 2014. Ч. 1. С. 109–113.

49. Хатунцева С. М. Тенденції розвитку індивідуалізації в освіті. *Придніпровські соціально-гуманітарні читання*: матеріали Запорізької сесії I Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 11 квітня 2012 р.): у 4 ч. Запоріжжя, 2012. Ч. 2. С. 33–34.

50. Хатунцева С. М. Формування в майбутніх учителів фізичної культури готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки. *Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку*: тези доповідей XIV Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 14–16 квітня 2016 р.). Харків, 2016. С. 102–105.

51. Khatuntseva S. M. Individualization of students' training in higher pedagogical educational establishment. *Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel: the way to integration*: materials of III Open International scientific forum (Ariel, April, 11, 2012). Ariel, 2012. P. 110–111.

52. Хатунцева С. М. Індивідуалізація як умова випереджаючого навчання. *Управление качеством высшего образования*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф. Маріуполь, 2012. URL: <http://mdu.in.ua>.

53. Khatuntseva S. M. The essence and contents of readiness of future teacher for self-education. *Современные концепции научных исследований*: матеріали

IV Международ. науч.-практ. конф. (Москва, 25 июля 2014 года). Москва, 2014. № 4. Ч. 9. С. 27–29.

54. Хатунцева С. М. Педагогічне самовдосконалення в контексті здоров'язбережувального дискурсу. *Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю, присвяченої 120 річниці з дня народження Миколи Олександровича Бернштейна (Вінниця, 16–17 вересня 2016 р.) : в 3 т. Вінниця, 2016. Т. 2. С. 34–36.

Праці, що додатково відображають результати дослідження

55. Хатунцева С. М. Основні принципи складання тестів. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2007. Вип. 44. С. 364–368.

56. Хатунцева С. М. Проблема діагностики навчальних досягнень студентів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2007. С. 220–225.

57. Хатунцева С. М. Теорія та практика підготовки майбутніх учителів до професійного самовдосконалення. *Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика* : у 2 ч. Житомир, 2017. Ч. I. С. 226–230.

АНОТАЦІЯ

Хатунцева С. М. Теоретичні і методичні засади формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2018.

Дисертацію присвячено теоретико-експериментальному дослідженню проблеми формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки.

У роботі охарактеризовано сутність понять «самовдосконалення майбутнього вчителя», «індивідуалізація професійної підготовки», «педагогічна тренуваність», «індивідуалізоване освітнє середовище», «готовність майбутніх учителів до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки». Розкрито сутність, методологічні, теоретичні й методичні засади готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Визначено сутність, зміст структурних компонентів, критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки. Теоретично обґрунтовано науково-методичну систему формування у майбутніх учителів готовності до самовдосконалення у процесі індивідуалізації професійної підготовки, розроблено її програмно-змістове й науково-методичне забезпечення.

Результатами експериментальної перевірки запропонованої науково-методичної системи доведено її ефективність і доцільність упровадження у процес професійної підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: майбутній учитель, самовдосконалення, індивідуалізація, професійна підготовка, готовність, система, науково-методичне забезпечення, технологія, умови.

АННОТАЦИЯ

Хатунцева С. Н. Теоретические и методические основы формирования у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Классический частный университет, Запорожье, 2018.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальному исследованию проблемы формирования у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки.

В работе охарактеризована сущность понятий «самосовершенствование будущего учителя», «индивидуализация профессиональной подготовки», «педагогическая тренированность», «индивидуализированная образовательная среда», «готовность будущих учителей к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки». Раскрыты сущность, методологические, теоретические и методические основы готовности будущих учителей к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки. Определены сущность, содержание структурных компонентов, критерии, показатели и уровни сформированности готовности будущих учителей к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки. Теоретически обоснована научно-методическая система формирования у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки, разработано ее программно-содержательное и научно-методическое обеспечение. Результаты экспериментальной проверки предлагаемой научно-методической системы доказана ее эффективность и целесообразность внедрения в процесс профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: будущий учитель, самосовершенствование, индивидуализация, профессиональная подготовка, готовность, система, научно-методическое обеспечение, технология, условия.

SUMMARY

Khatuntseva S.M. Theoretical and methodological foundations Formation of future teachers' readiness for self-improvement in the process of individualization of professional training. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional education. – Classic Private University, Zaporozhye, 2018.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of formation of readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training.

The thesis defines the essence of the concept of «professional self-improvement» as an active, systematic activity aimed at transforming a personality-professional potential in accordance with the requirements of pedagogical activity, mastering of the norms and rules of professional activity by future teachers, and developing of the ability to subordinate the self-education and self-development to the professional interests in the conditions of an individualized educational environment created in a higher education institution.

The conducted analysis makes it possible to argue that the pedagogical barrier should be a stimulus in the process of forming the readiness of future teachers to self-improvement through the individualization of vocational training, rather than causing confusion or frustration at subjects in the pedagogical process. The generalization of the theoretical positions on the studied problem gave grounds to determine the individualization of the professional training of future teachers as a goal-oriented process of formation and development of a future specialist taking into account the individual characteristics of students, as well as the process of self-improvement of his professional training.

The research substantiates a set of methodological approaches as the basis for forming the readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training (competence, individualization, anthropological, acmeological, personality-based and pragmatist, systemic, synergetic, resource), which are also the methodological principles of formation of readiness of future teachers to self-improvement in the process of individualization of professional training.

It was found out that the result of preparing of future teachers for self-improvement is the appropriate readiness, which in the dissertation is defined as a stable integrative personality-professional ability of a future teacher, based on the formed motivational values, personal and professional qualities, acquired knowledge, skills and abilities, implies his self-development, self-realization by overcoming the barriers of self-education and self-improvement.

In the structure of readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training, the interrelated components were identified - motivational and value-based, cognitive, operational and pragmatist, personality-based and reflexive. When determining their content, the educational and qualification characteristics of future teachers and the features of professional self-improvement were taken into account.

The scientific-methodical system of forming the readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training was developed, the components of which are the following: target, conceptual-strategic, organizational-lecturing, process-technological and control-estimating subsystems.

The target subsystem reflects the requirements for the formation of readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training, the target is presented. It is expedient to define the conceptual-strategic subsystem from the standpoint of competency, individualizing, anthropological, acmeological, personality-based and pragmatist, systemic, synergetic, resource-based approaches and principles that form the basis for the formation of readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training (systemicity, purposefulness, optimal combination of all forms of organization of the educational process, consistency, consciousness and activeness of future teachers, interaction of subjects of the educational process, personal significance of self-improvement, self-development and interdependence overcome barriers to self-education). The organizational-design subsystem reflects the content of the structural components of the formation of future readiness for self-improvement in the process of personalization of professional training (motivational-value, cognitive, operational-activity, personality-reflection), the formation of which must be ensured by the proposed scientific methodological system. The organizational and designing subsystem reflects the content of the structural components of the formation of readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training (motivational and value-based, cognitive, operational and activity-based, personality-based and reflexive), the formation of which must be ensured by the proposed scientific methodological system. The process-technological subsystem is represented by the technology of forming the readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training (with such stages: motivational-axiological, cognitive-ideological, creative-activity, reflexive-correctional), educational and methodical tools for ensuring the process of such training in different types of activities of students, pedagogical conditions that determine its effectiveness.

The control and evaluation subsystem provides continuous monitoring, self-evaluation and correction of the process of forming the readiness of future teachers for self-improvement in the process of individualization of professional training according to certain criteria, indicators and levels: high, medium and low.

The results of experimental verification of the proposed scientific and methodical system proved its effectiveness and the expediency of its introduction into the process of professional training of future teachers.

The program-content and scientific-methodical support of the scientific-methodical system, which contains educational and methodical complexes, was developed: «Human Anatomy», «Developmental Physiology and valeology», «Physiology (higher nervous activity and development physiology)», «Anatomy and physiology of the child with the basics of genetics», «Fundamentals of anatomy and physiology of the nervous system», «Speech and sensor systems and their violation», «Physiology of higher nervous activity», «Psychophysiology», «Civil Defense», which contain educational and work programs, materials of lectures and practical classes, tasks for independent work, tasks for individual research, materials of current and final control. An author's special course «Professional self-improvement of a teacher» was introduced in the educational process.

Key words: future teacher, self-improvement, process of individualization, professional training, readiness, system, scientific and methodological support, technology, conditions.

ХАТУНЦЕВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГОТОВНОСТІ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ
У ПРОЦЕСІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Підписано до друку 24.10.2018 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Цифровий друк. Гарнітура Times.

Умовн.-друк. арк. 1,8. Обл.-вид. арк. 1,8. Наклад 150 пр. Зам. № 32–18АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б

Свідомство суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.